

ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО ГОРОДА АХСИ В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ[1]

Фаргона областида кадимги замонларда пойтахт бўлуб турган Ахси ёки Ахсикент деган катта шаҳар бўлган экан. Бул кунларда мазкур шаҳарнинг ўрни ва асорати яхши маълумдур. Чунончи, Наманган уездига тобеъ худди Наманган шаҳридин ўн беш чакирим масофада Ахси бўлустида дарё лабида бир неча кишлокдин иборатдур. Бул хусусда таворих китоблардин мазкур Ахсикет хусусида хабар олиб, таворих учун бирор рисола тасниф килмок лозимдур, яъни ул шаҳар кайси вақтда ул мартаба бино бўлган, кайси хон ва беклар ул шаҳарда ҳукумат килган ва фуқароларни(нг) маишати каю тарикада бўлган ва хам каю вақтда нима сабаблар ила ул шаҳар вайрон ва хароб бўлган ва нима учун ул жойда ҳеч ким туролмаган. Йикилган девор ва иморат асорати ер остига кўмулуб колгандурму, деб. Бул муддао бирла газет ўқувчи зотлардин илтимос киламизки, хар кимнинг кўлида хар хил тарих китоб бўлуб, ул китобларда Ахси шаҳри хусусида хох киска, хох муфассал хабар бўлса, биз газет муаллифига ёзиб юбориб, бизни хурсанд килса, ва лекин мазкур хабар бу тарика ёзилса, чунончи: «Ахсикет Мовароуннахрда Сайхуннинг сохил шаркисида бир касаба эрди.

Ахсикет Мовароуннахрда Фаргона доҳилида бир касаба ўлуб, Сайхун дарёсининг шимол тарафидаги касабаларнинг бири Ахсидур. Китобларда битадурлар, чунким Асириддин[2] шоирни Асириддин Ахсикатий дерлар. Фаргонада Андижондин сўнгра мундин улугрок касаба йўқдур. Андижондин гарб тарафида тўккуз тош йўлдур. Умар Шайх Мирзо мунин пойтахт килди. Бир-икки мартаба ташкарирокдин яна жарлар солди. Фаргонада мунча берк кўргон йўқтур.

Ахси кўргони баланд, жар устида воқеъ бўлубдур. Иморатлари хам жар ёкасида эди. Ушбу тарихда, яъни 899 хижрийда, душанба куни ва рамазон ойини(нг) тўртида Умар Шайх Мирзо жардин кабутар мисллик учуб вафот килди. Ўттуз тўккиз яшар эрди, валодати 860 да Самаркандда эди, Султон Абу Саид Мирзонинг 4-ўгли эди. Султон Абу Саид Султон Махмуд Мирзо ўгли, ул Мирзо Мироншоҳ ўгли, Мирзо Мироншоҳ Амир Темур ўгли. Умар Шайхни кабри алхол Ахсидадур. Умар Шайх Мирзодин уч ўгил, беш киз колиб эди. Ўғлонларининг улуги мен Захириддин Бобур эдим. Менинг онам Кутлуг Нигорхоним Юнусхон кизи эди», деб.

Бу иборалар «Бобурнома»да худ Бобурхон сўзларидур. Яна «Бобурнома»нинг 40 ва 29-саҳифаларида ёзиладурким «Бир-икки кундан кейин Кандарлик доғони ила Ахси ва Андижонга азимат килдим. Ахсига етиб, отамнинг мазорини тавоф килдим. Ахсидин намози жумъани вақтида чиқиб, Бандсолур йўли ила Андижонга кирдим», деб.

«Таърихи Рашидий»да[3] ёзилганига караганда, Ахси шаҳрининг аввал биноси мўгул хонлари тарафидин бўлуб, 890-900-хижрий таърихида Амир Темур авлодларидин Умар Шайх Мирзо ва Шайбонийхон авлодларидин Жонибекхонга Ахси шаҳри бир неча вақт пойтахт бўлуб, бу шаҳарда ҳукмронлик килган эканлар. Ўшал асрларда Ахси шаҳри гоётада ободонликда экан. Кўб замонлар Кошгар вилоятида ҳукмронлик килиб, Абдуллахон Самарканд ва Бухоро ва Фаргонага истило килгандин кейин Султон Абу

Саидхон кўб аскар ила Кошгарга бориб, тамом тавобиоти Кошгарни олиб, 939 йилгача хукмронлик киладур.

Таърих эски Ахси манокиби рисолаи Хазрат Лангар Бобо Азиздин шул тарика ёзилибдур: «Ахсикентни аввали биносини Эрон подшохи Нўширавони одил бино килган экан. 521-тарих милодийда Нўширавон ўгли Хурмуз подшоҳ Ахсини неча вақт пойтахт қилиб, анда ҳукумат суруб, сўнгра 1233 милодийда Сирдарё катта тошган вақтда бир зилзила бўлуб, дарёни(нг) суви Ахсини(нг) биёбонига чиқиб кетган экан. Анда бузулуб, хароб бўлган экан. Аммоки аввалги ободлигида иморатлари икки-уч қабат хиштдин бинолари бўлуб, шаҳар ниҳояси Косонгача боруб, Косон ила Ахси ўртаси қирқ чақиримлик йўл ҳаммаси иморат, бозор бўлган экан. Хаттоки бир эчки Ахси томида юрмак бўлса, то Косонгача борур экан. Том устидан юруб ҳаммомлар, мадрасалар, саройлар, ер тагидан юрадургон савки ерлари, кўб таажжублик нимарсалари ҳозир ҳам кўрунуб турадур. Ҳозирда Ахси икки ерда бўлуб, бирини Эски Ахси, бирини Янги Ахси дерлар. Яъни Янги Ахси Эски Ахси бузилгандан сўнг қолган одамлар дарёдин қочиб, Косон тарафида баландлик биёбонга иморатлар қилиб, кўб қишлоқ бўлганлар. Ҳозир Янги Ахсида ўн икки қишлоқ, Шоханд деган бозорлик, бир қишлоқи оила бир бўлушиб бўлган. Аммо Эски Ахси одамлари оғзидаги сўзлари кўб ажиб ва қариб сўз сўзлайдурлар. Аларни олмай, маноқибдан ёзилди. Эски Ахсини бузулган тарихи 1030 милодийда бўлган экан. Андин буён мазкур Ахсини ҳеч подшоҳлардин ёки фуқаролардин обод қилгани йўқ. Дехқонлар ва ўтунчилар ҳар хил нимарса топуб олурлар, қунончи, мис асбоблар ва шисалар, ҳар хил тошлар қиладур, кўб ерлари дарёга кетгандур. Алҳолда ҳам иморатларга аксар хиштларни андин олурлар».

Туркистон вилоятининг газети, 1913 йил, №48, 23 июнь

[1] Исхокхон Ибратнинг «Туркистон вилоятининг газети»да эълон қилинган мақолалари, таҳририят қондасига биноан русча сарлавҳа билан эълон қилинган. Сарлавҳалар аслиятдагича берилди.

Исхокхон Ибрат 1913 йилнинг июнь-июль ойларида Тошкентда бўлади ва археология жамаияти томонидан уюштирилган Ахси шаҳрининг тарихига бағишланган мунозарада қатнашади. Мунозара материаллари «Туркистон вилоятининг газети»да мунтазам бериб борилади. Бу мунозара Исхокхон Ибрат мақоласи билан бошланади. Унинг мақоласи ушбу газетанинг 1913 йил 48, 52, 53, 55-сонларида берилган.

[2] Асириддин Ахсикатий — Абу Рашид Ахмад ал-Ахсикатий (1073-1134), ўрта асрларда Фарғона водийсининг марказларидан бири ҳисобланган, маданият, илм-фан гуллаган Ахсикат шаҳрида дунёга келган. У шоир, насрода пешқадам, катта мударрис. У олимлар ўртасида «Зул-фазойил» («Фазллар эгаси») унвони билан машҳур бўлган. У тарих, шарҳ, тилшунослик илмларида устоз даражасига қўтарилган.

[3] «Таърихи Рашидий» — Мирза Мухаммад Хайдар Дуглатнинг (1499-1551) машхур тарихий асари. Чигатой хони Абдурашид (1533—1570)га багишланган ушбу асар Кошгар, Марказий Осиё, Шимолий Хиндистон ва Тибет халқларининг XVI аср тарихига оид муҳим манба ҳисобланади.